

פסיכיאטריה משפטית בישראל

אלכסנדר גרינשפון, יעקב מרגולין, אליעזר ויצטום (עורכים)

אריה ניר הוצאה לאור, התשס"ט-2009

זווית ראייה של המשפט-הרפואי

נקודות ההשקה בין הפסיכיאטריה למשפט הן רבות, הרבה יותר מאשר כל תחום רפואי אחר. ההשקה היא תוצאה ישירה של העובדה שלעתים קרובות הפסיכיאטריה עוסקת בהתנהגות אנושית שלפי ההגדרות המקובלות במקצוע זה היא התנהגות פתולוגית. התנהגות זו עלולה להביא את האדם לקונפליקטים עם אנשים אחרים או עם החברה; לעתים גם סיכון עצמי של אדם מסוים עשוי לעניין את החברה. מצבים שכאלה עלולים לגרום תוצאות משפטיות שונות, לעתים מרחיקות לכת – אם במישור המנהלי, אם במישור האזרחי ואם במישור הפלילי. מכאן נובע גם הריבוי היחסי של חקיקה בתחום הפסיכיאטרי. זהו תחומה של הפסיכיאטריה המשפטית (Forensic Psychiatry), וענף זה מוסיף ומתפתח בכל המדינות, וכמובן גם בישראל.

ייתכן כי המונח הנכון יותר לתיאור התחום הזה הוא משפט פסיכיאטרי (Psychiatric Jurisprudence), ולא דווקא פסיכיאטריה משפטית. במה דברים אמורים: יותר משנזקקת הפסיכיאטריה לאימוץ דוקטרינות משפטיות לצורך האבחון והטיפול הפסיכיאטרי, נזקק דווקא המשפט לפסיכיאטריה לצורך הסדרת סוגיות משפטיות שונות שהוא מתמודד עמן. לדוגמה: בקביעת מסוגלות לעמוד לדין, בקביעת כשירות משפטית, בקביעת מסוכנות, בקביעת אחריות בפלילים. כל אלה הן קביעות שיפוטיות שמחייבות להיעזר בחוות דעת פסיכיאטריות.

כפי שצינו העורכים במבוא לספר, בשל הבדלים מובנים הטבועים במהותן השונה של שיטות החשיבה בפסיכיאטריה ובמשפט נראה לעתים כאילו העוסקים בשני המקצועות הללו דוברים בשתי שפות שונות. מטרתו של הספר היא להראות בין השאר כי אפשר לגשר על הפערים הללו, והעורכים אף שמו לעצמם למטרה לעשות כן. אין צורך לומר כי ראוי ואף הכרחי שכך יהיה, שכן ההסתמכות של המערכת המשפטית על המערכת הפסיכיאטרית, בדוגמאות שהובאו לעיל וגם בעניינים רבים אחרים, כה משמעותית, עד כי אין בררה אלא לגשר על הפער ולקיים שיתוף פעולה הדוק בין שני התחומים בתחומי ההשקה שביניהם.

חשיבותו של ספר זה היא אפוא רבה. יש להתפלל על מיעוט יחסי של החיבורים בתחום חשוב זה בישראל, ומבחינה זו הספר הזה הוא פריצת דרך משמעותית וחיובית. זהו הניסיון הראשון המוכר לנו ליצור חיבור מקיף המנסה לחבוק את מרבית התחומים המרכזיים שבהם אמורים להיפגש הפסיכיאטריה והמשפט תוך זיקה והתייחסות ספציפית למצב הנוהג בישראל. כנראה בשל כך מצא משרד הבריאות לנכון לתמוך כלכלית בהוצאתו לאור של הספר.¹

עורכי הספר הם פסיכיאטרים בהכשרתם אשר מילאו וממלאים תפקידים בכירים במערכת בריאות הנפש ובאקדמיה. הספר ערוך בפרקים פרקים שכתבו כותבים שונים (בחלקם השתתפו בכתיבה גם העורכים עצמם). הכותבים הם פסיכיאטרים, פסיכולוגים ואנשי סיעוד ומנהל בתחום בריאות הנפש, וגם משפטנים. הפרקים רוכזו בארבעה שערים: בשער הראשון מובאים מושגי יסוד בפסיכיאטריה המשפטית בישראל: חקיקה ייחודית, היכולת לעמוד לדין, חוות הדעת הפסיכיאטרית, מתן עדות מומחה פסיכיאטר בבית המשפט, הערכת מסוכנות לזולת, מוסד הפסיכיאטר המחוזי (המיוחד לישראל ומעורר מחלוקות קשות בין הפסיכיאטרים) ודיון בהיבטים אתיים בפסיכיאטריה משפטית. השער השני, שהוכתר בכותרת "היבטים יחודיים בתחומי הפסיכיאטריה המשפטית", כולל דיון בהפרעות דיסוציאטיביות ובאחריות פלילית, היבטים קליניים ומשפטיים של בעיית ההימורים בישראל, הטרדה מאיימת, התמכרות לאלכוהול ולסמים. נושא השער השלישי הינו "כשירות ותיוג בעיני החוק והחברה", והוא עוסק בסטיגמה ותיוג בפסיכיאטריה, בכשירות נפשית לנהיגה מועדות-יתר לתאונות דרכים, ברישוי כלי ירייה, ובכשירות לעריכת צוואה. השער הרביעי מוקדש ל"סוגיות אבחוניות וטיפוליות בפסיכיאטריה משפטית", ובו פרקים על הסכמה מדעת בבריאות הנפש, הסכמה מדעת לטיפול מיוחדים בפסיכיאטריה, הערכה והכרה

1 פרופסור עמיחי לוי, שניהן בעבר כעורך הראשי של כתב-עת זה, היה בין יוזמי הוצאת הספר לאור ואף השתתף בכתיבת חלק מהפרקים בו.

בנכות נפשית בוועדות רפואיות סטטוטוריות, פגיעות מוחיות ותסמונת האונה המוחית, ופרק נוסף העוסק ביחידות לפסיכיאטריה משפטית, שהוקמו בישראל באופן הדרגתי במסגרת מרכזים שונים לבריאות הנפש כדי לרכז את הטיפול בפניות הנוגעות להליכים משפטיים, בין אם מצד בתי המשפט ובין אם מצד גורמים אחרים.

מובן שהיקפו של חיבור כזה אינו מאפשר כניסה בפרטי־פרטים לכל נושא כפי שאף אינו מאפשר כיסוי כל הנושאים הנכללים בתחום רחב זה. ההחלטה באילו נושאים לעסוק ובאילו לא מחייבת קביעת סדרי קדימויות ועדיפויות מצד העורכים, ואפשר כמובן לחלוק על ההחלטה הזו בקשר לנושא זה או אחר. אולם באופן כללי אפשר לומר כי מרבית הנושאים החשובים והשכיחים מצאו את מקומם בספר הזה, ובכך יש התקדמות עצומה ביחס למצב שהיה קיים קודם הוצאתו לאור, כאשר לא היה בנמצא שום חיבור מקיף, מקצועי ועדכני בישראל שעסק בנושאים הללו במרוכז ובכריכה אחת.

בשל הניסיון לחבוק מגוון רחב של נושאים שונים לעתים מתקבל הרושם שקיבוצן של סוגיות מסוימות תחת קורת שער אחד מאולץ במידת־מה, והקשר הענייני בין הסוגיות אינו הדוק. עם זאת אין הדבר מקשה על ההתמצאות בספר, הערוך בצורה בהירה ומקצועית. יש לזכור גם כי למרות הרצון המובן של כל חיבור מקצועי לבנות את עצמו על יסוד חלוקה מתודית לפרקים מובנים, אין מנוס לעתים מעריכת "רשימת סופרמרקט" של נושאים שאי אפשר לשייכם שיוך חד־משמעי לקטגוריה מוגדרת כזו או אחרת ובכל זאת יש חשיבות לסקרם ולכלול אותם בספר.

המחברים מציינים במבוא כי הספר נועד בראש ובראשונה לאנשי מקצוע מתחום הפסיכיאטריה ומקצועות בריאות הנפש האחרים אשר נזקקים או מבקשים להרחיב ידע בכל הקשור בהיבטים המשפטיים של מקצועם. ואכן, במרבית הפרקים ניכר כי הדיון נעשה לעתים קרובות מנקודת מבטו של הפסיכיאטר, והסבר הסוגיות המשפטיות נועד למי שאינם משפטנים במקצועם. גם מרבית הכותבים הם ממקצועות בריאות הנפש (אם כי רובם צברו, מכוח תפקידים שמילאו, ניסיון בתחומי הפסיכיאטריה המשפטית). אולם בכך יש דווקא יתרון, שכן אנשי מקצוע אלה מיטיבים לדעת כיצד להסביר את הדברים למי שאין לו הכשרה משפטית מקצועית. הדיון בהיר ויעיל, והוא ראוי ומקצועי גם מנקודת מבטו של המשפטן, ואין תחושה של זילות או הנמכה מופרזת של רמת הניתוח המשפטי לצורך הנגשתו לבעלי מקצועות לא־משפטיים, כפי שלעתים קורה בחיבורים אחרים.

אין בכל זאת כדי לומר שלמשפטנים לא צריך להיות עניין בספר זה. נהפוך הוא, גם אנשי משפט יפיקו תועלת רבה מהספר, לכל הפחות מהדיון בסוגיות הפסיכיאטריות אשר לרבים מהם אינן נהירות דיון. גם אותם משפטנים שעוסקים בתחומים הללו כעניין שבשגרה יגלו לדעתי עניין בספר, אשר לראשונה בישראל מביא בכתובים בצורה מרוכזת דיון מסודר ומאורגן בסוגיות הליבה ובדילמות השכיחות שמתעוררות בתחום הזה. גם הכרת ההתבלטויות והמחלוקות המקצועיות של הפסיכיאטרים בסוגיות אלה יכולה לתרום רבות לגישור על אותו "פעור" הקיים בין הגישה הפסיכיאטרית לבין הגישה המשפטית, אשר המחברים מציינים אותו במבוא לספר הקיים, כמו גם ליצירת ההבנה ההדדית הנדרשת בין הדיסציפלינות לצורך טיפול והתמודדות יעילים בסוגיות של פסיכיאטריה ומשפט.

הספר כולל 374 עמודים בכריכה קשה, מתוכם 343 עמודי טקסט, והיתר – מפתח. המפתח הוא למילים ומונחים בלבד. אין מפתח מרוכז לפסיקה או לחקיקה או לספרות מקצועית אחרת. בסיומו של כל פרק המחברים מביאים רשימה ביבליוגרפית לאותו פרק בלבד, בשיטה המקובלת בפרסום מאמרים בעיתונות רפואית. כאשר עסקינן בספר הדרכה בסגנון של textbook, ולכך יש השלכה מסוימת בין הפרקים והנושאים השונים ולעתים גם הפניה והסתמכות על מקורות דומים או זהים, ייתכן שהיה מוטב לערוך כמה מפתחות מרוכזים בסופו של הספר, לתועלת הקוראים.

הספר הוא כאמור תרומה מרכזית וחשובה בתחום אשר לא זכה עד היום לחיבור מרוכז בעברית ולסקירה ממצה של המצב בישראל. הספר יצא בכריכה קשה, אולם יש לקוות שהעורכים ימצאו את הדרך לעדכן חיבור חשוב זה בהמשך, מעת לעת, לאור ההתפתחות המתמדת שתחום זה עובר בעולם בכלל ובישראל בפרט.

ד"ר דורון דינאי, עו"ד doron@dinai-law.co.il

זווית ראייה של פסיכיאטר

ספר זה היה בבחינת הכרח והוא ממלא תפקיד חיוני בעיסוק בפסיכיאטריה משפטית בישראל. בשבילנו, הפסיכיאטרים העוסקים בממשק שבין פסיכיאטריה למשפט, ספר זה הוא חגיגה בעצם הופעתו, ולשמחתי גם תוכנו ממלא באופן גורף את הציפיות ממנו. העורכים השכילו גם לקבץ כותבי פרקים נבחרים הן מתחום הפסיכיאטריה והן במקצועות המשיקים כמו משפט ופסיכולוגיה, ונראה שהמחשבה הרבה שהושקעה בכתיבתו תבהיר, תקרב ולעתים אף תגשר על אותו פער חשיבתי ותפיסתי שקיים בין הפסיכיאטריה למשפט. ככלל, איכות הפרקים הומוגנית ומעטים המקומות בספר שחשבתי כי ניתן היה לוותר עליהם.

הספר ממלא חלל ריק שתבע את מילוי כבד מזמן, והשאלה היחידה היא מדוע לא הופיע קודם.

הספר ערוך בצורה בהירה בארבעה שערים: בראשון שבהם מובאים מושגי יסוד בפסיכיאטריה המשפטית בישראל: חקיקה ייחודית, היכולת לעמוד לדין, חוות הדעת הפסיכיאטרית, מתן עדות מומחה על ידי פסיכיאטר בבית משפט, הערכת מסוכנות לזולת, מוסד הפסיכיאטר המחוזי ודיון בהיבטים אתיים בפסיכיאטריה המשפטית.

שער ראשון זה הוא מעין מורה נבוכים לקורא. מניסיוני שלי רבים מאתנו הפסיכיאטרים עדיין לא מוצאים את דרכם בגבולות החוקים המכתיבים את העשייה היומ-יומית שלנו כמו מצבי הגבול שבהם יש ליישם את החוק לטיפול בחולי נפש מול חוק זכויות החולה. את המומחה הפסיכיאטרי הכותב חוות דעת לבית המשפט הוא מציד בעצות מעשיות שעשויות לחסוך ממנו הרבה צער, השפלה ושעות עבודה מיותרות.

בשער השני על היבטים ייחודיים בפסיכיאטריה המשפטית בחרו העורכים לשמחתי לדון בין היתר גם בסוגיה מעוררת המחלוקת של הפרעות דיסוציאטיביות ואחריות פלילית. כמי שהעמיק בנושא זה אני חושב שגם פרק זה הוא פנינה לקורא. גם את הפרק על הטרדה מאיימת מצאתי מועיל ומארגן ובטוחני שהקורא בו ירגיש מוטרד ומאויס פחות אחרי הקריאה בו.

השער השלישי על כשירות ותיוג בחברה הישראלית מתייחס בפרקו הראשון לנושא הסטיגמה והתיוג בחברה הישראלית. באמצעות הדוגמאות המפורטות המובאות בו אנו מוכנסים לנושא סבוך ומורכב זה על ההשלכות החברתיות, הטיפוליות והמשפטיות שיש לו. פרקים שימושיים במיוחד בשער זה הם הפרקים על כשירות נפשית לנהיגה, על כשירות נפשית לקבלת רישיון לכלי ירייה ועל הכשירות הנפשית לעריכת צוואה. אלה הם נושאים שהפסיכיאטר הפורנזי נדרש לתת עליהם דעתו באופן תדיר במסגרת אזרחית, והפרקים משמשים מורה נבוכים בסוגיות מורכבות אלה.

לי אישית היה חסר פרק מאחד המתייחס באופן כללי לתחום של הערכת כשירות נפשית המנחה ומגבש את כל הנושא הרחב והמורכב הזה. פרק כזה היה מאגד קונצפטואלית את הכשירויות השונות תחת גג אחד ומאפשר לגבש עקרונות שינחו את המומחה הפסיכיאטרי בגישתו לנושא.

השער הרביעי והאחרון שבספר עוסק בסוגיות אבחוניות וטיפוליות, והוא מאגד נושאים שונים. שער זה יתגבש ודאי יותר במהדורות הבאות של הספר. הפרקים החיוניים בו על הסכמה מדעת ועל הערכת נכות נפשית הם בהירים ומועילים. את הפרק הדין בפגיעות מוחיות ובתסמונת האונה המצחית הייתי ממליץ להרחיב ולכלול גם היבטים בממשק שבין נירולוגיה לפסיכיאטריה.

מה בכל זאת חסר לטעמי בספר מסוג זה? כאמור הממשק בין נירולוגיה לפסיכיאטריה והתסמונות השכיחות המופיעות תדיר בבתי המשפט, כולל התסמונות השכיחות יותר של תסמונת צליפת השוט והפרעות נירו-קוגניטיביות אחרות, וכן מקומם של המבחנים הנירופסיכולוגיים ומשמעותם בזירה הפורנזית.

ממשק אחר שחסר לי הוא הפסיכותרפיה על כל היבטיה באספקלריה הפורנזית הישראלית, כולל הסכמה מדעת, אחריות טיפולית (כיצד מתחלקת האחריות בין פסיכולוג לפסיכיאטר המטפלים במשותף בחולה), ניצול מיני וכד'. נושאי ההסכמה מדעת בפסיכותרפיה, מי רשאי לעסוק בפסיכותרפיה ומהם גבולות המקצוע הם סוגיה חשובה שהייתי רוצה למצוא לה אכסניה בספר מסוג זה.

כמו כן היה מתבקש להוסיף פרק על הערכת מסוכנות של החולה האבדני, הן באשפוז והן בטיפול האמבולטורי. צורך זה גובר במיוחד לאחר שאיגוד הפסיכיאטרייה בישראל פרסם לאחרונה נייר עמדה בנושא החולה האבדני בטיפול אמבולטורי. תחומים אחרים שאפשר לחשוב על הכללתם במהדורות הבאות של ספר חשוב זה כוללים את נושא האחריות והרשלנות ואת נושא גבולות האחריות של אנשי המקצוע.

הייתי רוצה לראות גם פרק על הממשק בין הפסיכיאטרייה לרפואה: גבולות המקצוע, המקרים שבהם נדרש הפסיכיאטר לקבוע כשירות במקרה של סירוב לטיפול רפואי.

בעריכת ספר מסוג זה תמיד מתקיים מתח בין הרצון להרחיב ולהוסיף ובין הרצון להישאר בגבולות ספר שהוא שימושי ובלתי כבד מדי ואשר מוכנס אחר כבוד לספרייה. לדעתי העורכים מצאו את שביל הזהב, והספר מוזמן לקריאה הן מבחינת היקפו והן מבחינת הפורמט המכובד, העימוד והבהירות של הכתוב.

כפי שכתבו העורכים, אין הספר מתיימר להיות ספר בסיס ללימוד עקרונותיה של הפסיכיאטרייה המשפטית, אך בהחלט הוא מהווה צוהר לפסיכיאטרייה המשפטית בישראל על כל היבטיה. בכל פרק יש הפניות לספרות העדכנית ולספרי היסוד כמו גם לדברי החקיקה והפסיקה המתאימים. מציאת כל אלה בספר אחד היא אוצר בלום, במיוחד לאלה מאתנו שחיפשו את דרכם במבוכי הספרות. המובאות העדכניות הלקוחות ממאגרים כה שונים, ובעיקר מאגרי הפסיקה והחקיקה שאינם נגישים לכולנו, יחסכו לקורא שעות רבות של יגיעה. אני עצמי כבר השתמשתי בציטוט מהספר לתמיכה בחוות דעת. חשוב לי לציין זאת כי בעבר הייתי נדרש למקורות מכובדים פחות או נדרש לשעות רבות של חיפושים...

מחברי הפרקים הקונטרברסליים יותר, כמו הפרק על הפסיכיאטר המחוזי, לא הסתירו את המחלוקות הקיימות בינינו ודאגו להביא דברים בשם אומרם בצורה מכובדת, ועל כך יבורכו.

מבחינת העריכה נראה שבספר הושקעה עבודת עריכה קפדנית, ואף על פי שמחברים שונים כתבו אותו, המתכונת היא אחידה והקורא מוצא את דרכו בקלות בהסתמכו על התקציר שבראש כל פרק, על ראשי הפרקים וכן על הסיכום הממצה שמופיע בסופו של כל נושא.

קהל היעד לספר זה הוא בראש ובראשונה ציבור הפסיכיאטרים כולו ובמיוחד הפסיכיאטרים הפורנזיים. כיום אין פסיכיאטר העובד בשירות הציבורי והעוסק גם בפרקטיקה פרטית שאיננו נדרש להיבטים המשפטיים או האתיים של הטיפול הפסיכיאטרי המופיעים בספר זה. גם אנשי בריאות נפש אחרים, פסיכולוגים, עובדים סוציאליים, עובדי סיעוד ומרפאים בעיסוק ייתרמו מהספר. קהל יעד שלישי הם אנשי המשפט – הספר עשוי לקרבם לחשיבה שלנו הפסיכיאטרים ולהכניסם לעובי הקורה במקרים המשיקים.

לסיכום, זהו ספר חובה לכל העוסקים בפסיכיאטרייה משפטית על כל היבטיה. בטוחני כי כל המעיין בספר ישאל את עצמו אחרי זמן קצר כיצד התמודד קודם עם הסוגיות שמועלות בו. תרומתו של הספר לידע, לחשיבה ולעריכת סדר בבלבול שבין השפות והתפיסות מחייבת הכרת תודה לעורכיו ולמחברי הפרקים השונים שבו.

פרופסור שמואל פניג, מנהל השירותים האמבולטוריים במרכז לבריאות הנפש שלותה, הוד
השרון sfennig@clalit.org.il